

PISAC I VLAST

Odnos između pisca i vlasti prilična je floskula i nesmislena kombinatorika. Pisac i vlast nisu partneri, jer ne obrađuju isti vrt, ne pripadaju istom etičkom, ni srodnom duhovnome ozračju, oni su u latentnoj opreci, ali ne frontalnoj, nego kao svjetlo i tama – gdje počinje jedno, drugo završava. Jedno drugo isključuju, i, ako to ne žele, nemaju se što međusobno odnositi. Pisci su individualci – vlast učoporuje. Oni su ulični izvikivači, ili kavanska brundala, ili kabinetski podrivači, dok vlašću upravlja trgovina, trgovina i trgovina, prazna i degradirana riječ, laž, licemjerje, protokol, dlaka na jeziku, ozakonjena glupost i zavjere, iznad svega osobne ambicije, a u našim sivim i dezertificiranim pampasima, i ne samo u našim – još i zločinački porivi, otimačina i uhođenje. Kamo sreće da se međusobno uopće ne »odnose«! Bolje je i za jedne i za druge da se i dalje ne podnose! Odnose se samo oni koji se guraju u novčanu ovisnost od vlasti, i to se odnose kao prema samovoljnoj milostivici. Na jednoj književnoj večeri, koja je održana u koprivničkoj »Podravki« i na kojoj sam sudjelovao po službenoj dužnosti, radi prodaje »Zorinih« knjiga, sredinom sedamdesetih godina, postavljeno mi je iz publike pitanje o tome famoznom odnosu vlasti i književnosti, jer to je, pogotovu u to vrijeme, bilo nametano kao nezaobilazna dilema: tražio se jasan i odlučan odgovor. Izlanuo sam, da pisac, po prirodi stvari, ne pripada nijednoj partiji, i još sam to, što se veli – elaborirao, kako jedina partija kojoj on pripada može biti on osobno, njegova svijest i savjest, a partijska knjižica da nije književni credo... i tako, sve u tom zloćudnome smi-

slu. Stipčević se onda žestoko pobunio u ime poznate vladajuće doktrine i svoje ropske podčinjenosti kadaverima socrealizma, pa mjesto da odgovorimo tim ženama u bijelim kutama, koje su miješajući Vegetu bez sumnje upale u nerazrješive dileme oko partijnosti, mi smo polemizirali pred njima međusobno, potvrđujući javno, da ni sami ne znamo »koliko je sati na tornju europske civilizacije«, kako je Krleža bio ono rekao Sartreu, kad se ovaj našao u palači Akademije u Zagrebu. Sjetilo me to na jedno predavanje o partijnosti što ga je Ervin Šinko davno održao na našem Slavističkom seminaru, tvrdeći da nema umjetnički vrijedne književnosti koja nije partijska, pa sam ga, kao nadobudni i naivni brucioš, pitao: a što ćemo onda s Molièreom i tamo onda još mnogim drugima? Ali, pitanje je, kako se vidi, ostalo još dugo aktualno, premda me je Šinko bio otfikario kao skolastika. Mislim da sam već tada slutio, kako činjenica što je pisac autsajder ne znači da on ne mari za svijet kojim upravlja politika. Naprotiv, on se tu doista odnosi – kao vrtlar spram krúpe i mraza: psuje, i pokušava spasiti što se može.

Istina, vlast prisvaja pisce. Ne sve. Neke. Ali ih ne voli. Reklo bi se da ona preferira glazbenike, likovnjake..., jer nisu eksplicitni na način koji politika razumije. Ali niti to. Ona voli trofeje, ne pisce i ne književnost i ne umjetnost. Njoj su oni potrebni, zato što svijet također farizejski vješa te balzamirane preparate po svojim dvorišnim pročeljima, da se tamo u miru praše. Treba ih prije toga samo ustrijeliti, ili prepustiti da uginu. Vladajući društveni sloj, ili bolje reći talog, ništa ne uzima ozbiljno od kulture, niti ona igdje bitno utječe na društveno uređenje. Ali, kamo sreće, da pisac stvori nešto vrijedno, općeljudsko, neprijemljivo, neškodljivo... pa da brzo nekud šmugne, u neku rupicu i tamo krepa bez oprostajne poruke! Predsjednici pošalju dovoljno patetično sročeni brzojav – da bi se mogao tiskom objaviti i uokviriti, kao predsjednička protokolarna rutinska dnevna djelatnost. U pola osam se onda, prigušeno eventualno sa crnom kravatom, odvergla: evo ga,

djeco draga, evo ga, svijete – to je hrvatska kultura, to je naša književna smrt! Imamo i mi kapitalce! To traje u najslavnijem slučaju čitave četiri minute, svakako manje nego TV-izvještaj o najljepšim golovima tjedna, ili o slalomu i spustu. I to je također neka vrsta spusta, što bi se reklo: do balčaka! – nakon tolikih licemjernih slaloma oko živih, kao oko štapova, koji samo smetaju na putu do cilja. Da, vlast i prisvaja, ali samo ime, ne djelo. U drami *Trofej* što smo je Stipe Perović i ja napisali, pokušali smo o tome progovoriti; nažalost, ostali smo na pokušaju. Jedan drugog smo opterećivali mnoštvom tek naslućenih ideja. Možda bi rezultat bio uspješniji da sam ju pisao bez konzultacija. Ali da sam i uspio, zar bi se što izmijenilo?!

* * *

Usprkos lošim izgledima, gotovo svaki pisac je angažiran, za mene tu nema dileme, apstrahirajući sve što je o tome pisano. To je tema pretežno estetička, ali i svjetonazorska. U tome i jest problem. Problema nema samo s onim rijetkima, koji su angažirani isključivo oko privlačne i zabavne priče, ili svoga trilera, a koje ne možemo ignorirati kao pisce. Kod velike većine radi se samo jesu li angažirani u dnevnoj politici, ili »samo« oko nekih drugih vrijednosti. Uvriježilo se, posebno u ideologiziranim sredinama, da se isključivo uski političko-društveni angažman smatra angažmanom, ali ni tu granice ne mogu biti oštre, jer je često teško razlikovati uvjerenje od pragme i špekulacije, spontanost od računice i karijerizma. Može se jednostavno reći, da istinska književna vrijednost djeluje automatski otpuhuje ovo pitanje s govornice kao deplasiranu temu i dilemu.

Angažiranje pisca oko interesa vlasti – to je njegov izbor. Ili je pak izabran. Ako je postao tuđim izborom, onda je to u skladu s onim što sam rekao, da vlast voli trofeje, a oni mogu biti poželjni i kao živi trofeji, koji se ne moraju otprašivati, jer se sami oblizuju, koji ne mogu ugristi, jer su

u kavezu, a mogli bi odbjeći, ako im se pred očima zamuti od rešetaka, pa zato dobivaju, bez velika truda, obilate obroke, kakvih nema u slobodnoj prirodi. Pa ipak, i među njima moramo razlikovati one s uvjerenjem i one »uvjerenne«, to jest one koji ni sami ne znaju kako su se i kada oko njih stvorile rešetke, i one druge, koji su ležerno ušetalu u već pripremljeni kavez kao u mirisnu slastičarnicu. Oni prvi proigrali su lakoumno svoju slobodu, a oni drugi prodali su sračunato svoju dušu. Jedni su mimo svoje volje, često izmanipulirani, postali oruđe i oružje interesa, koji nemaju s književnošću nikakve veze, drugi su, iz vlastohleplja i materijalnih probitaka ili slave, degradiravši se i kao građanske osobe, postali glasnogovornici jedne mafije, zloupotrijebivši i iznevjerivši svoje književno poslanje. Međutim, na kraju krajeva treba »bezidejno« konstatirati, kako nije bitno oko čega je tko angažiran, oko urbanih, ruralnih, religijskih, socijalnih, humanitarnih, ekoloških, moralnih, političkih tema... nema razlike. Bitno je kako se književno iskazuje (znamo za Ezru Pounda, Knuta Hamsuma., u nas Milu Budaka, ali znamo i za još više slučajeva služenja takozvanim naprednim, jednako krvoločnim ideologijama, pa im to malo tko zamjera), dakle, bitna je vrijednost, a idejni angažman s adresom i brojem tekućeg računa na klapni – drugorazredno je pitanje, barem kad se radi o umjetničkom djelu. Čovjek odgovara za svoj moral, umjetnik za svoj proizvod. Možda se to ne može dijeliti. U nas se, svakako, ne može, jer o tome odlučuje politika. A svaka politika dijeli pisce u tri grupe: na one koji su korisni bez obzira na vrijednost, one koji su štetni, ali se zbog njihova ugleda moraju tolerirati, i one koji su planski dovoljno ozloglašeni da se mogu šutnuti. Estetski kriteriji mogu samo pomoći ili odmoći kao orijentir u toj prljavoj špekulantskoj klasifikaciji.

Ne znam je li me ikada vlast htjela »imati uza se«, ali je očito, po svemu sudeći, donekle računala sa mnom. U vrijeme kad sam više objavljivao, mnogo toga je bilo na rubu dopuštenog, recepcija je bila dobra, pa su valjda mislili

da će me biti svugdje, i poželjeli su možda i mene kao trofej – bio sam dovoljno rogat.

Ako je i bilo kada tako, ja ne bih morao objašnjavati, jer nisam osumnjičen. Zašto bih bio kriv za neobjašnjive naklonosti političkih posesivaca i pragmatičkih pederasta!? Nisam im dao nikakva povoda, osim što sam imao valovitu kosu. I to samo u početku. Vjerojatno im se sviđalo što sam do 1968. još plaćao (što su mi ustezali) članarinu. Ili nisu znali čitati, nisu htjeli vidjeti što piše. A možda su u dnu duše osjećali da sam u pravu? Ali, ne, ne, takvi najviše mrze. Htjeli su izbjeći javnu represiju, misleći da je jedna njihova riječ dovoljna da od mene učini ništa manje nego zvijezdu. Ne znam. Ako se pravo uzme, čovjek mojih opredjeljenja morao bi biti toleriran, ili barem blago tretiran podjednako i od vjernika, i od demokrata, a sad već i od »deformiranih« komunista, ako još igdje ima pameti, jer se danas svi oni prikazuju tolerantnima, liberalnima, pučkim tribunima, borcima za ljudska prava, za osobne slobode, za pravo na suprotna uvjerenja, i sve tako slično. Kad je riječ o tim načelnim, esencijalnim, ali neobveznim pitanjima, gotovo se i ne razlikuju međusobno, pa više ne znam što je rekao Tito, što Tuđman, što Božanić, a što Račan... Mesić kaže svaki dan drugo, pa ni sam ne zna što je rekao. Ali to je ipak samo privid. Zapravo, većina njih ne zastupa iskreno ništa od svega što govori, i sve je to u njihovim ustima pragmatičko i demagoško farbanje i afektirano žvakanje gume. Oni su nesumnjivo, manje ili više zakamufilirani sljedbenici tobožnje, ili tako zvane, nove ljevice, koja je našla utočište u marksističkom univerzalizmu kao deterdžentu za ispiranje osramoćene i kompromitirane staljinističke dogme i prakse, ali uporno, većina njih, mimo svih nacionalnih određenja, i sa slatkim preljevom socijale, koja ne obvezuje, koja je bestidna cinična floskula. Jedino što je evidentno i naivnima, to je da, dosljedno svojoj anacionalnoj doktrini, malo tko od njih govori dobro hrvatski; Račan, na primjer, uporno govori »obezbediti«, kako bi i on obezbedio kontinuitet s bez-

bednošću iz prošlosti. Više bi nekome konveniralo da govorim cinički i sablažnjivo, recimo, ovako: da mi je bila vila na Tuškancu, dobra apanaža, besmrtna slava (barem dok traje režim)... možda bih... he, he! Ali ne bih, ne. Premda bi, pretpostavljam, u takvom mojem blagostanju koji skandalozni kroničar uživao više nego ja. Ne bih, ne, ipak, ne. Bilo mi je donekle izdržljivo i ovako, i meni i obitelji. Neki su me čak bezrazložno retrogradno i požalili, premda znam da nisam zaslužio nikakvo blagostanje. Pjesnik Boris Maruna, kad se vratio iz egzila, dok je još mario za hrvatski imidž, nudio mi je na poklon jednu od svojih kožnih jakna, jer da su me u Americi s uvažavanjem čitali..., a ja, kao što mu se vidi, nisam baš, blago rečeno, neki upicanjeni *dandy*... Ali meni je draže ovako u sviteru, čak i bez čuvene hrvatske kravate, jer me Hrvatska više ne steže oko vrata, kao u onom hrvačkom zahvatu »u kravatu«, nego samo oko srca; draže mi je ovako, nego sa čipkastom maramicom u prsnom džepiću. I sada mi više ništa ne manjka, osim tonzila, žučne kesice i kojeg zuba. To je moje jedino objašnjenje.

* * *

Na ovo što sam usput, kao meni nevažno, pripomenuo o Račanu, nakon izlaska *Digresija*, on je na novinarski upit preko svoje tajnice odgovorio samo: »Bez komentara«. (»Večernji list«, 27. 3. 2001). Te njegove dvije riječi, čak i neizravno izgovorene, ukrasile su naslovnicu dnevnoga lista, kao da je u njima kakav sudbinski smisao. Što bi bio dao Gospodin Stvoritelj da je one davne duge noći imao neki odani list koji bi masnim slovima htio objaviti njegove tri mnogo sadržajnije riječi: »Neka bude svjetlost!«

Ali, odgovorio naš drug, ili ne odgovorio – dođe mu na isto. Jer u srazu sa činjenicama čak i vlastodržačka majestetična nedodirljivost ostaje jednako ranjiva. Na njegovu mjestu znao bih odgovoriti mnogo uvjerljivije nego što to može on, pa me zato njegov mogući odgovor i ne zani-

ma. Ja bih, jednostavno, rekao: Da, istina je, govorim još pomalo hibridni komitetski srpsko-hrvatski, neka mi javnost oprost, potrudit ću se, shvatio sam na pragu svoje šezdesete, i bez Novakova upozorenja, koji mi je jezik materinski. Ali i njegovo »bez komentara« ipak je rječitije nego što bi on želio. Kako li mu samo uspijeva izgovarati svakom zgodom »nema-razloga-za-zabrinutost«, onako tečno i bez grješke, da se toliko svidjelo i njegovim ministrima, pa to ispaljuju rafalno čim ne znaju boljeg odgovora?! Tako odgovorna osoba, neki bi rekli ličnost, propovjednik i vidovnjak, poučavatelj s kažiprstom u zraku poput njegova vođe i učitelja, ne bi smio biti toliko ravnodušan na prigovor kako ne govori korektno svoj materinski jezik, kad mu je beskonačno pričanje, kao i meni, praktično jedina javna djelatnost. Obojica se trudimo da pridobijemo slušatelje i čitatelje, a da im ništa materijalno ne damo u zamjenu. Njemu o tome, bogme, ovisi još više nego meni. Pogotovu što on trži i kvarljiviju robu. E, ali to i jest simptomatično upravo u onom smislu u kom je upućen i moj prigovor! Zapravo, ne prigovor, nego samo tvrdnja. Takav njegov odgovor može biti trovrsno bijedan: može biti *kukavički*, jer ne može dokazati suprotno; ili *podcjenjivački* naspram prigovaraču, kojemu, kao i svakom drugom građaninu, duguje formalnu pozornost i uvažavanje, ali, što je bitno teže, i prema jeziku, najvećoj kulturnoj tekovini hrvatskoga naroda; ili jednostavno *ignorantski* prema gradivu kojega nije bilo u satnici kumrovečke škole. Čini mi se, da je u njegovu odgovoru sadržano sve to skupa, te je, dakle, a ma... prebogat sadržajem! Ne bi čovjek očekivao!

Svakome tko prezire svoj materinski jezik, ja bih kažiprstom priprijetio i rekao, da je čovjek opasnih namjera. A on je nedavno, na prigovor kako ne govori dobro svoj jezik, pred cijelim TV gledateljstvom odgovorio: »Ako je to moja najveća pogreška, onda mogu biti zadovoljan!«. To zadovoljstvo neznanjem lijepo potvrđuje kako imamo itekako razloga-za-zabrinutost. Jer onaj tko ne shvaća svoj materinski jezik, ne razumije nijedan drugi

ljudski govor. I nije to živčana blokada ni afazija, niti bilo kakav invaliditet, pa ni nemar, nego upravo »odnjegovano« ignoranstvo.

Nadam se da je posljednjih godina ovome narodu puna kapa Iračana i Račana! Pa i koječega još.

A na primjedbe da me se takvi nikada nisu odrekli, mogu samosvjesno odgovoriti: Tako je i red – ja sam se odrekao njih! Jer ja vrijedim koliko sam i vrijedio – malo; a oni ne vrijede ni šupljega boba! I konačno, moram ustvrditi ozbiljno: Sve što sam u ono vrijeme pisao, osim kojega neutralnog teksta, sasvim jasno, iako katkad u literarnom smislu metaforički i dvosmisleno, govori o mom oporbenom i antagonističkom stavu. Ali nisam bio, niti žudio biti borac. Desno mi je rame još od partizanije, a nešto i od tapšanja, ostalo spušteno, i svaka mi puška klizi i spada, a komesarska torbica pogotovu. Povrh toga, nikad me nisu privlačili kazamati, ni lepoglavski jelovnici. Jer nisam gradio političku biografiju, nego građansku, familijarnu, u kojoj rodoljublje nije barjaktarstvo na svježem zraku, niti šetnja u krugu sa zatvorskom porcijom o pojasu, nego tiha žudnja i skrivena suza pri nedjeljnom ručku. A što mogu?! Pa sam tako »kukavički« iskušavao mogućnosti, išao samo do granice dopuštenog, ali sam, ne znam zašto, i sada uvjeren, da sam bio književno efikasniji od pisaca robijaša. Nisam bio toliko snažan i požrtvovan, a ni sposoban, da bih gradio državu, pa sam se zadovoljio klesanjem jednog rubnog kamenčića u zgradi hrvatske književnosti. No ipak, neki su me čak tapšali, kao ono u splitskoj gimnaziji protiv Talijana. Htjeli su da budem još eksplicitniji, a sami su držali fige u džepu. Ako sam iskušavao svoje krajnje mogućnosti, nisam to činio zbog tapšanja niti radi tapšanja, nego zbog sebe i radi istine. A to što me je vlast tobože prihvaćala, bio je privid, i bio sam istovremeno i nagrađivan i prešućivan. Govorili su, kako svjedoči B. Viočić u svojoj spomenutoj knjizi *Lica i sjene*: kako »ne žele od Novaka načiniti Solženjicina«. Koje li u njih promotivne moći! Sreća što je nisu poželjeli upotrijebiti! Pa unatoč tome,

nisu znali što bi sa mnom, ni s Tonkom, ni s drugima, bilo nas je više. To je živa istina, bez obzira na Supekove podvale o služništvu i dodvoravanju. Ako se ne varam, i on je tada pisao oporbenjački, ali vjerojatno nije to imalo utjecaja na čitatelje, a nije valjda fasciniralo ni književne povjesničare, pa se sada podstarost, kad se svode životne bilance, uzalud ljuti. Meni je to žao, kao rodoljubu – bolje bi bilo da smo imali još jednog dobrog pisca, makar se »dodvoravao« poput nas.

* * *

U povodu nedavnoga simpozija o meni kao sušačkome đaku, održanom u Prvoj hrvatskoj gimnaziji na Sušaku, prigodom stogodišnjice škole, napisala je Mira Muhoberac da je takav simpozij o meni bio u ondašnjim političkim prilikama nezamisliv. To je izazvalo sumnjičavost; rekao bih, neopravdano. Nisam bio, istina, nikad administrativno zabranjivan, ali, mislim, da je svejedno konstatacija točna. Da, nezamisliv je bio simpozij ili što slično, to je sigurno. Nitko i ne misli na simpozij o meni ondašnjemu, o djelu mladog čovjeka ili piscu srednjih godina. To se događa samo ako je baš prije vremena otišao Kamovu, Sudeti ili A.B. Šimiću na istinu. Pitanje bi trebalo postaviti, da li bi simpozija bilo da sam u to vrijeme imao svoje sadašnje godine. I to je autorica članka i mislila, pretpostavljam. Ali i to bi bila jalova natega. Jer se ne može ništa dokazati. Može se samo tvrditi da je nezamislivo, kao što je i rečeno. I mislim da je to istina. Reći ću još samo ovo: to što su me prisvajali slabo im je funkcioniralo, i sve slabije, dok nije postalo očigledno da više ne ide. A kako nisu bili toliko ludi za mnom, kao što bi se iz moje samohvale moglo zaključiti, odustali su i oni i ja. Ja sam poslije *Izvanbrodskog dnevnika* uglavnom prestao pisati, a oni su stali prešućivati moje dotad objavljene radove, kao da ih nije sve to do jučer svrbjelo. Nagrada za životno djelo nije mi mogla biti dodijeljena, iako sam bio jednoglasno od stručnog žirija

nominiran i poluslužbeno već pozvan s Raba na dodjelu, zbog izravne intervencije (u ime vlasti) gospodina Božidara Gagre, u onoj državi visokog, u ovoj poluvisokog državnoga dužnosnika, koji je naredio da se nagrada dodijeli Vojinu Jeliću. I bi tako. I vidje Bog da je dobro. Nisam to spomenuo samo da bih nadglasao sumnjičavce, nego da se sačuva kao fakat, kako je, s oprostjenjem, dobro pjevao zloglasni Radovan Zogović »da smo pod topovskom paljbom mislili na poeme«. Dok su neki drugi mislili na poene... I na kraju ove iskamčene »mučeničke« odisejade i busanja na koje sam natjeran nepromišljenom tvrdnjom kako nikada nisam bio šikaniran..., želim reći i jednu krajnje ozbiljnu, što ne znači i manje iskrenu rečenicu: Mislim da sam uistinu premalo učinio, gotovo tako malo kao i veći na drugih. Amen.

* * *

Ispričavam se zato hrvatskome đaštvu i njihovim dobrim profesorima ako su na kraju čitanke ugledali moje ime. Laknulo mi je kad sam saznao da zbog obilatoga gradiva najčešće nisam »obrađivan« na školskom satu. Ah, barem jedna uspjela eskivaža! Što se tiče onih zlotvora koji su me uvrstili u nastavni plan, kunem se da ih nisam kumio ni nagovarao. Pa ako treba odgovarati, neka se pozovu, ili predvedu, lisičine su u modi. Živi su, nadam se, još svi, a možda bi i to trebalo razmotriti. Jer živi živoga trpati u nastavni program...? Zar mi nemamo dovoljno mrtvacu oko sebe, pa i mrtvih pisaca?! Ma dobro, sreća je ipak da nikome nije palo na pamet kvariti mladež još i *Izvanbrodskim dnevnikom*. Bilo je ipak još mrvu zdrava razuma. Ako smo godine 1946. izbacili Zvonimira Goloba iz Slavenskog seminara jer se usudio ustvrditi kako je Tin Ujević dobar pjesnik, samo to: dobar pjesnik, i ništa više, i ako su čitanke mogle biti bez toga dobrog pjesnika, moglo se i toliko godina poslije izostaviti mene skribenta, još k tome poštovatelja Tina Ujevića.

Za to Golobovo izbacivanje ja dijelim krivicu, jer su to učinili moji tadašnji drugovi. Nisam sudjelovao, ali nisam ni u znak solidarnosti iz dvorane X izišao za Golobom. Ni je to učinio nitko, ali mene ni to ne opravdava. Ti moji drugovi su još prije toga, ujesen 1945. na izlazu iz predavaonice Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta na Marulićevu trgu izmlatili svoje naivne kolege potpisnike antikomunističke liste, jurili ih i tukli sve do Čelapove knjižare. Mi u dvorani to nismo znali, tek su nam se poslije junaci batinaši pohvalili, ali i ja sam s ostalima u dvorani harangirao protiv tih nesretnih potpisnika, pa kako da se ne osjećam krivim?! Osjećao sam se donekle i tada, ali nisam digao svoj glas. To što se navečer prije lijeganja eventualno glomotalo u meni, nije dugo trajalo, nisam morao dugo navlačiti pidžamu, jer je nisam ni imao, a bio sam umoran od »aktivnosti«. Skok u krevet – i savjest je zaspala. Istina, napisao sam relativno brzo poslije toga *Izgubljeni zavičaj*, koji mi je malo odteretio savjest, ali tek mnogo godina poslije, usudio sam se izjaviti za Laušićevu anketu u »Republici« da se osjećam krivim što su Rankovićeви udbovci poubijali u Đakovici tri stotine Albanaca. Pavle Stefanović, muzikolog i muzički kritičar iz Beograda, stariji gospodin (1901) odnjegovan, s finim manirama, europski naobražen, *bel-esprit* s kojim sam bio u korespondenciji, jer je jednom, meni nepoznat, došao u Split održati predavanje o *Izgubljenom zavičaju* (ubojstvo oca bila je njegova opsesivna tema, i on je na sličan način izgubio oca, kao ja Barbu, a otac mu je bio poznati srpski pjesnik, dramatik i esejist, prevoditelj Shakespearea i drugih engleskih pisaca, Svetislav Stefanović, i strijeljan je 1944. kao suradnik okupatora), dakle, pročitavši tu moju izjavu, razočaran, napisao mi je ogorčeno i optužujuće pismo. Zgražao se što sam bio i tako dugo ostao članom komunističke partije s takvim životnim iskustvom i sa zločinom nad vlastitim ocem. I tu je bio u pravu. Ali otkrio se tada i kao srpski šoven, posebno mi zamjerajući što se zalažem za Albance. Odgovorio sam mu da je to isti zločin kao onaj nad njego-

vim ocem i mojim Barbom, i to još učinjen od iste zločinačke ruke! Tako je prestalo i naše dopisivanje. Ali sa Zvonimirovom Golobom, kad sam već načio tu temu, doživio sam posve drukčije iskustvo. Koju godinu pred svoju smrt, iako je bio vrlo suzdržan čovjek, koji izigrava cinika, i premda me je dugo držao čovjekom s druge obale, došao mi je i rekao, kako nikada ne će zaboraviti kad sam pred mnogima u Klubu književnika vikao da je Vladimir Bakarić zločinac nad hrvatskim narodom, i to u vrijeme kad je već i on sam, Golob, bio predao molbu za prijam u partiju, pa sam i njemu, kad se potužio da mu na molbu ne odgovaraju, pred svima rekao: »Evo ti moje mjesto, ja ti ga rado ustupam, izvoli, odmah!« I pitao me, ne ću reći s udivljenjem, ali s nekim zagonetnim žarom znatizelje: »Kako si se to usudio?! Kako si se samo usudio?!« Odgovorio sam mu što sam mogao i znao... da mi je bilo svega dosta i slično, ali to njegovo »Kako si se usudio?« i danas je za mene djelomična indulgencija i olakšanje.

* * *

Godine 1971., za Hrvatskoga proljeća, nisam bio istaknut, ni u čemu. Bio sam samo srcem i dušom uz pokret, naravno. A Vlado Gotovac me tražio da surađujem u »Hrvatskom tjedniku«, ja sam rekao da ću vrlo rado ako budem imao kakvu prozu ili slično i da nikakve članke političke pisati ne ću. Jer, između ostaloga, nisam prihvaćao njihovu izjavu što su je na prvoj stranici uokvirili, kako će se pokoriti Centralnome komitetu. Bila je to neka izjava lojalnosti, solidarnosti partijskome vrhu. Pretpostavljam da je u interesu pokreta i lista bila potrebna, ali ja se ne bih mogao svrstati iza takve pragme i pod Bakarićeve skute, nisam imao više smisla za takve igre, ni za političku trgovinu, ni tada, pa ni danas, pošto sam pročitao sjećanja Savke Dabčević-Kučar na te događaje. Očekivao sam da će »Hrvatski tjednik« biti radikalniji list, ili barem dosljedniji. Ali to je bilo nerealno tada očekivati, prizna-

jem. A pogotovu videći danas Gotovčevo vlastohleplje i Budišinu kompromitaciju.

Nisam se, dakle, angažirao. Nisam sumnjao u ljude koji su pokrenuli masovni pokret, ali sam puhao na hladno. Kad sam vidio kako je živnuo cijeli narod, pobojavao sam se novih velikih razočaranja, masovnih, pa i vlastitih, jer sam se uzradovao srcem i dušom, a znao sam surovu snagu i neobzirnost režima. Očekivao sam krv i teže represalije od onih što su uskoro uslijedile, znajući da će hrvatski ciljevi postati još dalji i nedostižniji. Moram priznati, nisam vjerovao u uspjeh, a želio sam da se zahukta, jer sam se nadao da samo u prevratnome srazu mogu biti postignuti barem mali rezultati. Danas sam svjestan, da su postignuti, da je proljeće urodilo plodom, ne odmah, prejak je još bio lažni div koji se stao rušiti, ali nakon dva desetljeća ne bi bilo onakve borbene jednodušnosti koja je obranila Hrvatsku, da nije bilo »1971.«. Nisam bio angažiran i ne vjerujem da je moja skromna moralna potpora imalo pomogla pokretu, ali bila je iskrena, pogotovu nakon iskustva s Deklaracijom o jeziku iz 1967., poslije čega sam bio ogorčen i revoltiran. Neki prijatelji i ja svjesno smo se distancirali od određenih istupa i ljudi, koji su, budući i tada egzibicionisti i brbljavci, kao i danas, samo gradili političku karijeru u želji za vlašću. Sjećam se tek jedne epizodice iz toga vremena, zapravo iz 1969/70., u koju sam i ja neizravno umiješan, čak i bez svoje nazočnosti. Sudjelovao sam u anketi što ju je pokrenuo Igor Zidić, urednik Matičina časopisa »Kolo«, pod naslovom *Sudbina pisca u malom narodu*, koja je, uz tekstove četvorice slovačkih pisaca, objavljena u »Kolu« br. 11, 1969. Valjda se iz hrvatske nitko drugi nije odazvao. Moj je tekst nosio naslov *Glave i sječiva*, i bio dosta izravan i oštar. Pa je onda, neka zloslutna delegacija Centralnoga komiteta Partije, u kojoj je bio Jure Bilić i ne znam tko još, sazvala sjednicu upravnog odbora Matice. Ukratko, oni su se sručili na tu anketu, a posebno na moj tekst, jer ja jedini nisam pisao o prilikama u Slovačkoj (pretpostavljam da su moji plačidruzi bili u Slo-

vačkoj zapaženiji od mene). Navodno, neki su se Matičini kunktatori (kako ih je nedavno nazvao Igor Zidić) udarali šakom u prsa izjavljujući kajanje zbog te »nebudnosti« i »propusta« svojega urednika, osudili moj tekst kao štetan za hrvatsku politiku, a kerberi su, kao što je bio običaj, malo i priprijetili, ali Matica je i bez toga, i bez njihovih prijetnji, bila osuđena na skoro pečačenje i zabranu. Taj je mali događaj, imao, dakako, odmah odjeka u »našoj štampi«. Ne sjednica, koja je bila tobože interna stvar, nego sama anketa, i svakako, je li, »neovisno« o mišljenju partije. U »Vjesniku« od 13. siječnja 1970. objavljena je minikritika, razumije se, nepotpisana, kojom »Vjesnikov« Nitko, optužuje i mene da patetično jadikujem o sudbini hrvatskoga naroda, da bacam narodu klipove među noge (premda se u Hrvatskoj to baca »pod noge«), itd., na što sam ja odgovorio još oštrijim tekstom pod naslovom *Mali narod na djelu*, koji dvadeset godina nisam uspio objaviti, i izražavao »čudenje«, zar je već sve toliko izokrenuto, da se sada javno punim imenom i prezimenom potpisuje svaki onamo bacač klipova, dok pravi pregaoci narodni bježe u anonimnost!. Eto, to je ta epizodica. Očito, da je Hrvatsko proljeće započelo još 1967. s Deklaracijom o jeziku, a ne tek tri godine poslije s »Hrvatskim tjednikom«, kako se obično misli. Meni nije inače pala vlas s glave ni tada ni poslije... i nije mi zapravo jasno ni zašto bi... kada sam se, po Supekovu svjedočanstvu, toliko dodvoravao!

A onda su 1974. uslijedile ustavne promjene, do kojih ni ja ni mnogi drugi nismo držali mnogo. Gotovo ništa. Sjećam se da je Viočić u to vrijeme o razvikanim amandmanima govorio: »amand-mani-ga!«. Kažu da su ti amandmani bili uglavnom Titova zasluga, ali bio je to, bez sumnje, posljednji pokušaj da se spasi što se spasiti dade. Ako i nismo u te promjene vjerovali, mnogo smo ih komentirali. Tonko je neko vrijeme vjerovao da se ipak ide ka konfederaciji. Bio sam skeptičan, ne zato što bih bio dalekovidniji ili politički mudriji, nego sam iz iskustva zaključio da su izgubili svaku moć upravljanja događajima, i da bi im bilo

opasno dopustiti ikakve promjene, pa ni takve koje bi vodile samo u uspostavu istinske federacije proklamirane još usred svjetskoga rata, a kamoli što više od toga. Na koncu se i pokazalo: čak ni na kraju balade, kad je Tuđman tobože nudio konfederaciju, kad je sve već bilo krolalo – kako kažu naši – kad je to bila posljednja slamka »spasa«, čak ni onda nije konfederacija prošla, hvala onom luđaku s Gazimestana! A kamo li 1974.! U krajnjoj konsekvenci – bolje za nas. Nikad nijedan hrvatski prijedlog, pa ni tobožnji, nije odbačen na takvu našu polzu iliti hasnu. (Gotovo je nemoguće, govoreći o politici, izbjeći prilog »tobože« i pridjev »tobožnji«!)